

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 001.891.3:351.746.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.1>

Загуменна Ю. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теорії та історії держави і права

Харківського національного університету внутрішніх справ

ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА
ЯК ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ І МОНАРХА У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Анотація. У статті досліджено, що ключовою політико-правовою підвалиною формування безпекового дискурсу у середньовічній європейській цивілізації була монопольна за своїм офіційним статусом християнська доктрина. Ця доктрина запропонувала цілісне і взаємозумовлене бачення права, держави, суспільства та їхніх зв'язків у встановленні, обґрунтуванні, легітимації і зміцненні засад безпечного існування соціуму. Вона мала внутрішньополітичний і зовнішньополітичний виміри, охоплювала своїм дискурсом взаємовідносини між різними суб'єктами політико-правових відносин, структурувала ці відносини довкола провідних центрів влади, якими у середньовічній Європі були монархічні, феодалні (великі територіальні магнати) і церковні (папство, єпископат) структури, а також сприяла інтегруванню середньовічних суспільств, особливо на етапах розпаду та занепаду інститутів центральної державної влади. Зазначена концепція багато в чому була побудована на синтезі пізньої античної політико-правової спадщини (уявлення про загальне благо, справедливість, мир тощо) із духовними засадами християнського віровчення (мир, злагода, порядок, ідеї боговстановленості влади, законслухняності тощо).

Показано, що у добу Середньовіччя як цивілізації військово-релігійного типу на першому плані були такі сфери публічної безпеки, як воєнна та релігійна. З'ясовано, що політико-правова думка доби Середньовіччя значно змістила акценти у структуруванні суб'єктів гарантування публічної безпеки, поставивши на перше місце Бога і Церкву як Його земне втілення. Правова інституціоналізація публічної безпеки осмислювалась у політико-правовій думці як складне і динамічне явище, невіддільне від співтворчості Бога та людини: Бог як кінцева найвища інстанція гарантування публічної безпеки, гарант її високої аксіологічної цінності, тим не менш, віддає на розсуд людей досить широку сферу докладання власних зусиль для свідомого гарантування публічної безпеки поряд із іншими суспільними цінностями, такими як життя, справедливість, рівність усіх перед Богом, відповідальність, сумління тощо. Слабкість реалізації безпекової функції державою і центральною владою компенсувалась авторитетом і владою Церкви, яка поклала на себе таку безпекову функцію, як утілення Божої Волі та прообраз Граду Божого на Землі.

Ключові слова: Середньовіччя, Бог, публічна безпека, держава, монарх, церква.

Zahumenna Yu. O. Guaranteeing safety to human beings and society as the function of a state and sovereign ruler in the medieval period of Europe

Abstract. The author shows that the key political and legal basis for the formation of security discourse in medieval European civilization was a monopoly on its official status Christian doctrine. This doctrine offered a holistic and interdependent vision of law, the state, society and their links in establishing, justifying, legitimizing and strengthening the principles of safe existence of society. It had domestic and foreign policy dimensions, covered with its discourse the relationship between the various subjects of political and legal relations, structured these relations around the leading centers of power, which in medieval Europe were monarchical, feudal (large territorial magnates) and church structures.), as well as contributed to the integration of medieval societies, especially in the stages of decay and decline of the institutions of central government. This concept was largely based on the synthesis of late antiquity political and legal heritage (the idea of the common good, justice, peace, etc.) with the spiritual foundations of Christian doctrine (peace, harmony, order, ideas of godliness, obedience to the law, etc.). It is shown that, being a civilization of military-religious type, the Middle Ages brought to the fore such spheres of public security as military and religious security. It has been found that the political and legal

thought of the Middle Ages significantly shifted the emphasis in structuring the subjects of guaranteeing public safety, bringing God and the Church as His earthly incarnation in the first place. Legal institutionalization of public safety was understood in political and legal thought as a complex and dynamic phenomenon, inseparable from the co-creation of God and man: being the ultimate highest authority for guaranteeing public safety, the guarantor of its high axiological value, God nevertheless making one's own efforts to consciously guarantee public safety, along with other social values such as life, justice, equality before God, responsibility, conscience, etc. The weakness of the implementation of the security function by the state and the central government was compensated by the authority and power of the Church, which assumes the security function as the embodiment of God's Will and the prototype of the City of God on earth.

Key words: Middle Ages, God, public safety, state, monarch, church.

Постановка проблеми. Середньовічна політико-правова традиція по-новому підійшла до осмислення проблематики структурування об'єктів безпеки на безпеку індивіда, суспільства і держави. У цю добу таке структурування поступово втрачає значення в умовах групового нівелювання особистісного начала та соціального, правового, культурно-духовного і ментального підпорядкування одиниці колективу (комуні, громаді, гільдії тощо). Водночас в умовах плюралізації суверенітету, втрати інтегруючого значення центральною владою не існувало і чітких демаркаційних меж між державною і суспільною безпекою, сфери яких уже досить чітко розрізнялися та артикулювалися провідними мислителями античності.

Утім, систематика об'єктів безпеки розширюється за рахунок залучення до них нових соціальних утворень – комун, гільдій, братств, міст, які набувають відносно самостійного значення та окремого правового регламентування в умовах партикулярної правової системи феодалного суспільства. Фактично на ментальному рівні публічна безпека протягом Середньовіччя розглядалася саме фрагментовано, локалізовано та ізольовано не як безпека суспільства чи держави загалом, а здебільшого як безпека в межах конкретної сільської громади чи міської комуні [1, с. 216].

Виклад основного матеріалу. Гарантування публічної безпеки, попри всі релігійні інвективи та уповання на Божу волю, допомогу і благодать, все ж було переважно світською справою, якщо, звичайно, виходити із реалій суспільного життя і способів його нормативного регламентування правом. Спостерігаючи за перипетіями такого гарантування у відносно мирні часи і часи військових конфліктів, світські і церковні автори Середньовіччя часто мусили так чи інакше вдаватися до раціоналі-

зації державної діяльності і правових настанов, осмислення функцій держави у контексті вирішення завдань із гарантування такої безпеки, багато в чому рухаючись у рідчизні започаткованої Св. Августином світоглядно-філософської та політико-правової традиції.

Ключовою об'єктивною підставою для такої раціоналізації було те, що у Середні віки безпекова функція ніби «розщеплювалася» між державою як такою та державцем-монархом як її утіленням та носієм найвищої світської влади у державі. Додамо до цього й усвідомлення середньовічним суспільством близько 1000 р. троїстого поділу – на тих, хто молиться, тих, хто працює і тих, хто воює [2]. Ця тричленна формула соціальної ієрархії вперше з'явилася у вільному перекладі книги Боеція «Про розраду філософією», яку зробив наприкінці IX століття англійський король Альфред Великий. Завдяки цій троїстій сполучці, як писав Адальберон Лаонський, закон може торжествувати, а люди – тішитися миром [3, с. 239]. Водночас функція тих, хто воює, за цією схемою полягає в тому, щоб захищати церкви, простолюд, малих і великих, а також захищатися самим [4].

Виокремлення третьої групи населення (воїнів, згодом – класу лицарства) уособлювало диференціацію завдань із забезпечення публічної, передусім воєнної, безпеки, що актуалізувалася в умовах середньовічної цивілізації. Водночас, як слушно зазначає французький дослідник Б. Дюмезіль, державець був у цій системі гарантом суспільного добробуту і безпеки королівства, проте «світська і церковна еліти розглядалися як невід'ємна частина структури, що несе відповідальність разом із королем» [5, с. 77] за гарантування зазначеної безпеки. Натомість король повсякчасно розглядався як «щит церкви» [6, с. 246].

Середньовічна політико-правова думка була традиційно монархічно зорієнтованою. Адже практично в усіх країнах Західної Європи «король персоніфікував собою державу, і державна влада була майже повсякчасно владою королівською» [7, с. 188]. Природно, що найбільша і найпомітніша (зокрема для середньовічних мислителів) роль у гарантуванні публічної безпеки якнайперше виступала як функціональна особливість діяльності монархів, тим більше, що вони через обряд миропомазання отримували частку священного статусу і поєднували його (цілком своєрідно) із цілковито світським статусом монарха [8, с. 118; 9, с. 77; 10, с. 98-113]. Останній поєднував у своїх руках світську і сакральну влади («*rex et sacerdos*»), як висловився патріарх Павлін Аквілейський на Франкфуртському соборі 794 р. [11, с. 84]). Теолого-правове обґрунтування цього запропонував у своїй знаменитій праці «Про королівську владу» (831 р.) видатний діяч каролінгського Відродження єпископ Йона Орлеанський [12].

Попри періодичні заборони церкви, середньовічні автори часто продовжували підкреслювати, що король «не тільки мирянин», але й особа, яка володіє спіригуальними можливостями: у нього не лише два тіла [13], але, на думку деяких містиків, ще й дві особи, одна з яких є людиною, тоді як друга – відображення благодаті, що робить короля своєрідною Боголюдиною, подібною до Христа [14, с. 79]. Тому-то і хроніки часто є по суті раціоналізованими героїчними поемами, в яких центральне місце належить монархові як гарантові безпеки внаслідок військових подвигів, стабільності і процвітання всередині королівства [14, с. 85]. Європейські монархи, даючи клятву вірності церкві, позиціонувались як захисники закону і поборники справедливості, що мало коріння ще у римському праві. Водночас таке позиціонування певним чином підтверджувало і сакральний характер їхньої влади через своєрідний трикутник: Король – образ Справедливості, Христос – сама Справедливість, король – образ Христа [14, с. 243].

Утім, на відміну від давньосхідних царів у середньовічну добу жоден текст не вдається до повної сакралізації влади монарха і зводить її роль переважно до захисту церкви і про-

столюду. Ж. Ле Гофф, розглядаючи жрецьку (релігійно-правову), військову і господарсько-економічну функції, уважає, що всі вони так чи інакше реалізовані у діяльності середньовічних монархів. Водночас друга і третя функції виражались у захисті країни від ворогів та у турботі про її внутрішній мир і процвітання [15, с. 11-112].

Натомість у середньовічних джерелах, зокрема періодів раннього та високого Середньовіччя, релігійно-правова функція монарха переважно виглядає як функція короля-судді (відновлювача і захисника справедливості) більшою мірою, ніж як короля-законодавця. Це цілковито відповідало консервативно-традиціоналістській парадигмі, за якої монарх не виробляє нових законоположень [16, с. 139]. Право ґрунтується на звичаях і багаторазовій повторюваності, котрих монарх не формулює і не винаходить; натомість він має «виправляти» хибне правозастосування, що призводить до ущемлення у правах тих чи тих соціальних груп, зокрема знедолених верств населення. Лише у такий спосіб, виправляючи огріхи і помилки правозастосування недбалих королівських чиновників, монарх виступає захисником безпеки і порядку у суспільстві, встановленим Богом.

Характерно, що досить поширеними прикладами, в яких, з одного боку, містяться відсилки до безпекової функції монарха, а з другого – спроба юридизації такої функції, були так звані «прикладні», або «*exempla*» [14, с. 202] – нормативні тексти, що посприяли як формуванню канонічного, так і світського права. Саме в них поступово виокремлюється трьохелементна формула: наявність стану безпеки – порушення – відновлення безпеки, яка пов'язується із різноманітними проявами загроз у соціальному світі: від голоду до війни.

Фактично в цій диференціації функцій монарха теж містився прообраз диференціації зовнішньої і внутрішньої безпеки та концентруються перші початкові уявлення про приналежність функцій безпекодавства монархові, який є вищою у земній ієрархії інстанцією гарантування публічної безпеки.

На рівні політико-правової думки середньовічної Європи здебільшого наголос робився на обов'язках монарха охороняти мир і правити

справедливо (Григорій I Великий, Ісидор Севільський [4]). Загалом пара категорій «мир» і «справедливість» чимало прислужиться в обґрунтуванні підвалин безпеки держави (публічної безпеки) у багатьох середньовічних трактатах.

Дещо пізніше місія світської і церковної влади у гарантуванні публічної безпеки розрізняється: якщо перша має захищати церкву та її майно, а також знедолені верстви населення від пригнічення «сильними» групами, то друга – скеровувати діяльність першої [4]. У міру того, як розподіл світської та духовної влади унаочнюється і поглиблюється, дедалі більший наголос робиться на військовій функції королів. Такий розподіл чи не вперше окреслив римський папа Захарія у листі (747 р.) до франкського правителя-майордома Піпіна Короткого (майбутнього короля), вказавши на те, що клір має молитись, а державець та його воїни – гарантувати безпеку країни шляхом застосування зброї. Оскільки ж гарантування безпеки шляхом застосування сили вилучалось із компетенції представників церковної ієрархії, то, природно, що і її захист віднесено до функції монарха, яку закріпив римський папа Адріан I (772 р.): обов'язок королів – бути захисниками римської церкви і всіх, хто з нею пов'язаний [4, с. 314]. Він тісно пов'язував духовне здоров'я монарха, його спасіння як християнина із ефективністю виконання ним функції гаранта публічної безпеки. «Ваше спасіння є нашою безпекою», – говорить Адріан I Карлу Великому [17, с. 190].

Характерно, що світські та церковні мислителі раннього Середньовіччя взяли за моду або переносити на конкретних монархів риси взірцевих гарантів миру і безпеки у державі, або ж непрямо їх критиків за не досить послідовне втілення таких рис. Зразкові ж «моделі» монарха-безпекодавця здебільшого перегукуються із рисами видатних старозаповітних юдейських царів (зокрема, Давида і Соломона) [18, с. 310; 19]. Зокрема, вже франкський король Піпін Короткий (751-768 рр.) прибирає риси взірцевого монарха, виступаючи у працях Павла Диякона (бл. 720-800 рр.) захисником християнської церкви і папства [20, с. 215-255]. Дещо пізніше відомий радник франкського короля (з 800 року – імператора) Карла Великого (768-814 рр.) філософ Алкуїн

(бл. 735-804 рр.) наприкінці VIII століття зазначає, що роль короля полягає у захисті церкви від нападів погані; водночас він має поширювати християнську віру серед тієї самої погані, всіляко домагаючись розширення «Християнського світу» [20, с. 253-254]. Мислитель зводить панегірик франкському імператорові як захисникові безпеки держави: «в ці останні часи світу та за тих небезпек, які загрожують християнському народові, ти виправляєш злих, підтримуєш справедливих, підносиш святість, поширюєш із радістю ім'я Всевишнього Господа Бога в усіх кінцях світу і запалюєш світло католицької віри в останніх межах Всесвіту» [20, с. 254].

Мир, злагода та єдність мали бути, за задумом Карла Великого, «трьома китами», на яких ґрунтується публічна безпека. Ця концепція, цілковито витримана в дусі Св. Августина, була відтворена і у ключовому правовому документі того часу – «Загальному наставлянні» (*Admonitio generalis*) (789 р.) [21, с. 9], який мав характер кодифікованого законодавчого акта. Як видно, франкський король неабияку увагу у гарантуванні публічної безпеки відвів саме праву, адресованому всім верствам суспільства, – від простолюду до аристократії та духівництва. Як зауважує сучасний французький історик Л. Тейс, закон став категорією, до якої найбільше було прив'язане каролінгське духовенство: у цьому понятті збігалися вимоги до порядку, справедливості та миру [12], тобто чільні складники публічної безпеки. Крім того, зазначене спостереження є справедливим і для каролінгського права: надалі захист церкви і збереження єдності імперії як пріоритетні напрямки гарантування публічної безпеки чітко простежуються як наріжні ідеї та настанови майбутнім володарям – спадкоємцям Карла Великого у таких пам'ятках франкського права, як *Divisio Regnorum* (806 р.) та *Ordinatio imperii* (817 р.) [20, с. 19].

Церковний діяч часів імператора Людовіка I Побожного (814-840 рр.) абат Смарагд Сен-Мішельський (пом. бл. 840 р.) вважає справу гарантування безпеки і миру у суспільстві спільною справою церкви та короля, що відобразило зростаючу роль вищого духівництва на політику цього монарха. У розумінні Смарагда, публічна безпека впливає із додержання

релігійно-моральних норм, тому міцність королівської влади залежить від моральної досконалості самого монарха. Характерно, що перелік останнього обов'язків щодо гарантування публічної безпеки дещо розширюється: до нього Смарагд залучає справедливе правосуддя щодо бідних і знедолених, допомогу вдовам і пригніченим, захист прибульців і самотніх людей [4, с. 314]. Так само, як і Смарагд, інший автор часів Людовіка Побожного, Теган Трірський (бл. 800 – бл. 850 pp.) вважає головною місією у сфері публічної безпеки безпеку самої церкви, тим самим монарх має бути її захисником (*defensor ecclesiae*). Щоправда, поряд із традиціоналістичними мотивами, Теган наголошує і на необхідності монархові розв'язувати династичні спори (Теган писав у часи запеклої війни Людовіка із його синами за владу [23, с. 71-81]), від чого залежить безпека держави [24, с. 187; 20, с. 315-316].

Розгорнуту програму гарантування публічної безпеки як функції державця розвиває у своїх працях чи не найвідоміший мислитель періоду пізніх Каролінгів архієпископ Гінкмар Реймський (бл. 806-882 pp.). Він активно заперечував будь-які спроби подрібнити Західно-Франкське королівство (майбутня Франція) на частини та передавати їх у спадщину як усередині династії Каролінгів, так і в межах сімей територіальних магнатів [26]. Водночас він акцентував увагу на безпековому значенні єдності королівства, необхідності злагоди короля та аристократії, зокрема перед обличчям небезпеки з боку норманських вторгнень. Зокрема, у 877 р. Гінкмар дорікає західно-франкському королю Людовіку II Заїці (877-879 pp.) відразу після сходження останнього на престол, що «тривалі роки це королівство ніхто не захищав, а тільки платив данину та відкупався» [12, с. 240], тобто прямо вказує на занедбаність королівського обов'язку гарантувати зовнішню безпеку країни. Між тим, не у кращому стані перебувала, на його думку, і внутрішня безпека, зумовлена поведінкою феодалних магнатів. У цьому ж контексті розглядалася ним і проблема погамування і замирення вкрай небезпечних для держави виступів бунтівливої знаті. Подібні (доволі часті за часів пізніх Каролінгів) заколоти аристократії у край негативно сприймалися Гінкмаром, оскільки вони, на його думку, порушували згоду всере-

дині династії та загрожували зовнішній безпеці королівства [27, с. 27-42]. Чи не вперше ним була озвучена і проаналізована проблема нездатності монарха до управління отриманою у спадок країною як проблема безпеки держави, що стало кроком уперед в осмисленні елементів безпекової проблематики з урахуванням суб'єктивних чинників, особливо значущих в умовах персоналізації вищої державної влади при монархічній формі державного правління, що домінувала у Середньовіччі. Окремо цей мислитель торкнувся актуальної для Франкської держави, зокрема Західно-Франкського королівства, проблеми збереження її цілісності в умовах періодичних династичних поділів і спричинюваних ними політичних криз, які надзвичайно болюче відображалися на стані та перспективах забезпечення публічної безпеки в межах цілої держави, розхитуючи і без того послаблені засади її єдності [28, с. 103-108].

В умовах занепаду політичної могутності, авторитету центральної влади і подрібнення державного суверенітету католицька церква дедалі більше перехоплює королівську прерогативу соціальної підтримки незахищених і незаможних верств населення. Тим самим ці реалії занепаду королівської влади унеможливили продовження дискурсу про королівську владу як єдиного гаранта публічної безпеки у державі або принаймні зробили такий дискурс спірним. Саме тому, зокрема, абат Сюжер (Сугерій) (бл. 1081-1151 pp.), який був найближчим радником короля Людовіка VI Товстого (1108-1137 pp.), зазначав, що цей король, «славний і відважний захисник королівства свого батька, ... піклувався про потреби церкви, зберігав безпеку священників, землеробів і бідняків, що уже було не у звичаї робити» [6, с. 77], тобто на початку XII століття функція гарантувати безпеку була вже далекою від звичайного «ремесла короля», який вочевидь занедбав її виконання впродовж правління не одного покоління французьких монархів. Та варто наголосити, що майже ідентична ситуація спостерігалася практично в усіх державах тогочасної Західної Європи.

Варто вказати, що частково світська функція підтримання публічної безпеки була перейнята місцевими територіальними магнатами (герцогами і графами), із діяльністю яких автори

аналів XI-XII століття (наприклад, Дудон Сен-Кантенський та Гільйом Жюмьєжський із герцогами Нормандії, Адемар Шабанський та Фульберт Шартрський із герцогами Аквітанії) здебільшого і пов'язують гарантування цієї безпеки на локальному рівні, тобто рівні, на якому загрози і небезпеки якнайбільше відчувалися населенням. Гарантуючи таку безпеку, ці магнати від імені спершу королівської влади, а потім і самовладно почали виступати верховними суддями у межах земельних анклавів власної юрисдикції. Без їхньої згоди на цих землях не можна було збудувати жодного замку, вони припиняли приватні війни і дбали про земський мир, піклувалися про незаможні та незахищені верстви населення, а також про купців та іноземців, які користувалися їхнім захистом. Вони вдавалися також до різноманітних покарань порушників правопорядку і публічної безпеки. Тож «у суспільстві того часу, – резюмує видатний бельгійський історик А. Піренн, – коли потреба у безпеці була найпершою необхідністю, князь у силу здійснюваної ним поліцейської влади був найнеобхіднішою особою; обсяг його повноважень завжди відповідав тій владі і тому впливу, якими він користувався» [29, с. 101].

Символами ерозії загальнодержавної функції гарантування публічної безпеки упродовж IX-XI століть мало не повсюдно у Західній Європі стають замки місцевих феодалів. Ці аристократи стали не лише носіями частки публічних функцій, але і часто силоміць привласнених поза контролем із боку центральної влади делегованих центром у вигляді пожалуваних привілеїв особами, відповідальними за публічну безпеку на належній їм території, до якої королівська влада часто просто «не дотягувалась». У свою чергу, монархи в цих умовах, будучи у теорії гарантами публічної безпеки, на практиці самі ж перебувають у безпосередній небезпеці: джерелом загроз часто є найближчий за місцем розташування замку васал. Відчуття безпеки, натомість, дає монархові лише перебування у вузьких межах свого домену [6, с. 274-275]. Змови і прояви публічної непокори часто турбували і принижували королівську владу, тим часом як хвилювання інших соціальних груп (кліриків, сільського і міського простолюдю), хоч і не загрожували прямо владі монарха і королівському авторитетові, проте

так само підривали публічну безпеку, щоразу виявляючи неспроможність держави в особі монарха їм ефективно протистояти.

З другого боку, на роль гаранта публічної безпеки претендувало, і небезуспішно, духовенство, ієрархічна система якого очолювалася римським папою. Зокрема, видатний французький філософ Ж. Марітен точно констатував зростаючу роль церкви у регулюванні суспільних відносин: «...у Середні віки... церква повинна була, по суті, заповнювати певні недоліки громадянського порядку і брати на себе ... множину функцій та обов'язків, які самі по собі відносяться до політичного суспільства» [22, с. 145]. Зазначене спостереження якнайперше стосується виконання церквою функції підтримання публічної безпеки та елементарного правопорядку у суспільстві.

Найбільш яскраво і послідовно роль римського первосвященника та католицької церкви в обґрунтуванні та реалізації широкомасштабної політико-правової програми із гарантування публічної безпеки в межах Західної Європи виявилась у програмних засадах та канонах IV Латеранського собору (1215 р.), під час якого, зокрема, вдалося вирішити низку важливих безпекових питань: зняти внутрішньополітичну напруженість у Німеччині, пов'язану з обранням імператором Священної Римської імперії Фрідріха II Гогенштауфена; домогтися відносного замирення Англії, що було пов'язано із припиненням тривалої громадянської війни місцевих баронів проти короля Джона Безземельного; досягти упокорення Півдня Франції, що було пов'язано із необхідністю знищення основної на той час загрози ідеологічній монополії католицизму – альбігойської ересі [30, с. 17]. Як заходи забезпечення публічної безпеки і відвернення загроз своєму пануванню католицька церква запропонувала та застосувала низку адміністративних санкцій як суто світського (конфіскацію власності, заборону професійної діяльності, позбавлення привілеїв і права здійснювати певні види діяльності), так і релігійного характеру (проголошення пріоритету духовної влади над світською, заборону останній втручатись у справи церкви, а також примушування світську владу виконувати роль «світського меча» у боротьбі з ересями, підвищення відповідальності духівництва, зміцнення засад церков-

ного судочинства тощо) [30, с. 18-19]. Водночас церква домоглася гарантувати публічну безпеку і шляхом установа контролю над життям вірян (підтвердженням тому став утверджений на Соборі догмат про «рятівну силу церкви», який прямо покладав на неї відповідальність за «виправдання» земного життя кожної людини), запровадження контролю над різними сферами і проявами як публічного, так і приватного життя людей незалежно від їхнього суспільного статусу [30, с. 20].

Втручання церкви у сферу гарантування публічної безпеки позначило не лише відносно послаблення позицій держави та державців у виконанні цієї функції, але і розширення самої сфери суспільних відносин, що розглядалися церквою у контексті цієї безпеки. Під контроль церкви потрапили ледь не всі прояви соціальної активності, що, звісно, могло тривати лише доти, доки сама держава була змушена з цим миритися.

Повернення ж до концепції держави і державця як гарантів публічної безпеки із відповідним зменшенням обсягів втручання у цю сферу інституту церкви збігається в часі із піднесенням національних (так званих «нових») монархій і поступовим припиненням політичної анархії у провідних державах Середньовіччя (XIII-XV століття). Нові національні держави, що перебувають у стані створення централізованого державного апарату, вже не зазіхають на вселенську владу (на відміну від папства) і поширюють свій суверенітет лише в межах власних володінь. Тим самим сфера державного суверенітету кожної нової монархії визначає географічний ареал підтримання публічної безпеки, яка дедалі більше «націоналізується». Відтак «чим інституціональнішими стають монархії, тим рішучіше вони демонструють свої амбіції, прагнучи контролювати церкву на власних територіях, обґрунтовуючи свої зазіхання за допомогою раціональної аргументації» [31, с. 9]. Уже французький король Філіп II Август (1180-1223 рр.) уважав, що він може вимагати від церкви все, що йому видається потрібним, зокрема будувати замки на єпископських землях [6, с. 250]. А вже за правління Людовіка IX Святого (1226-1270 рр.) придворні юристи обґрунтовують право короля в цілях безпеки країни використовувати на

потреби війни скарби церков та їхні доходи [6, с. 250-251]. Відтак, за спостереженнями істориків, уже із XIII століття намічається певна десакралізація державної влади, перетворення держави на світську інституцію. Поступово зростає значення правового оформлення цієї влади і публічної безпеки, яке вона реалізує у своїй діяльності, виникають і поширюються нові уявлення про короля як гаранта прав і привілеїв, як захисника всіх підданих [38].

Тим самим поступово і сфера церковної юрисдикції потрапляє в поле зору публічної безпеки, обґрунтуванням чого починають перейматися передусім носії юридичного знання, як-от легісти у Франції, виконуючи замовлення своїх працедавців-королів. Найвідоміше покоління легістів (П. Дюбуа, Г. Ногаре та інші) репрезентовано у період славнозвісної боротьби французького короля Філіпа IV Вродливого (1285-1314 рр.) із папою Боніфацієм VIII (1294-1303 рр.). У цей період концепція публічної безпеки спиралася на римську природно-правову теорію та аристотелівську концепцію держави із виразним монархоцентричним забарвленням. У її межах король знову виконує роль провідного гаранта публічної безпеки, яка сприймається та утверджується як суспільне (спільне) благо. Щоправда, в нових умовах його роль так само розширюється і модифікується. Адже відтепер монарх, користуючись теорією, що війна між християнами є гріхом, на практиці викорінює приватні війни між феодалами [6, с. 274]. Водночас він мусить, посилаючись на аргументи, перейняті із римського права, дбати не лише про єдність королівства, але і про збільшення власного домену, щоб у них «взяли гору принципи порядку і миру» [6, с. 273], згодом – про ототожнення домену із державою. Через розширення власних прерогатив він повинен забезпечувати ефективний і постійний контроль над королівською адміністрацією, дії якої часом так само містили чимало зловживань і перешкод публічній безпеці, підтримувати яку королівська адміністрація була повинна [6, с. 278-282]. Чи не найяскравіше нарікання на порушення цієї безпеки від самовладних і безконтрольних королівських чиновників містяться вже у застереженнях славнозвісного сенешаля Шампані Ж. де Жуанвіля, якими він і мотивує свою відмову супроводжу-

вати французького короля Людовіка IX Святого (1226-1270 рр.) у Восьмому хрестовому поході (1270 р.) [33, с. 191].

На зміну образам короля-войовника (зразка Філіпа II Августа) та короля-святого (зразка Людовіка IX Святого) приходять король-адвокат [34, с. 47] (зразок – Карл V Мудрий (1364-1380 рр.), який менше воює, менше дбає про сакральні засади свого статусу та більше переймається раціональним обґрунтуванням своїх прерогатив, правовим захистом ввіреної йому держави. Зміцнення державоцентричного характеру публічної безпеки в цей період йде пліч-о-пліч із утвердженням юридичних засад цієї безпеки. Вивищення королівського права поступово супроводжується юридичною уніфікацією, зменшенням питомої ваги місцевих звичаїв, які поступово витісняються централізованим писаним правом, що фіксує розширення королівської прерогативи як гарантії миру і безпеки у державі.

Висновки. Централізація держав у період пізнього Середньовіччя додає усвідомлення того, що до обов'язків монарха належать підтримання миру і спокою у країні, захист підданих, турбота про суспільний добробут, утвердження нових (добрих) законів, справедливе судочинство, що, звісно, асоціюються винятково з королівською владою тощо. Отже, каталог складників публічної безпеки суттєво розширюється. Але важливішим є те, що у розуміння майже кожного такого складника вкладається дещо новий зміст: для забезпечення порядку і безпеки державець віднині мусить активно виконувати законодавчу функцію, а також реалізовувати

своє право вищої судової інстанції. Традиційна функція гарантування воєнної безпеки відтепер спирається на уявлення про необхідність мати постійну професійну армію. Гарантуючи соціальний і політичний мир, права підданих, король відтепер вимагає від них повного, беззастережного і постійного підкорення своїй владі. Водночас поступово утверджуються (зокрема це добре видно у «Напучуваннях» французького короля Людовіка XI (1461–1483 рр.) своєму синові і спадкоємцю – майбутньому Карлові VIII) різноманітні прояви того явища, яке історики згодом позначать народженням націй [35, с. 19], що символізуватиме еволюцію феномена публічної безпеки до стану власне національної безпеки. Збираючи землі королівства під своєю владою, централізуючи свою владу, розбудовуючи постійну армію і бюрократичний апарат, монарх тим самим зміцнює публічну безпеку. Тож активна королівська протидія феодалній вольниці теж розглядається у цьому безпековому ключі. Для цього монархія вдається до широкого застосування як адміністративного, силового, так і правового арсеналу: король активно використовує свій статус верховного джерела права, оновлюючи старі феодалні порядки та інтерпретуючи їх на свою користь. Поступово вищою метою під час управління і ключовою функцією держави наприкінці Середньовіччя стає саме публічна безпека, її гарантування і нормування за допомогою правових регуляторів, поряд із турботою про суспільне благо, мир і злагоду у державі, досягнення яких є самостійною і винятковою прерогативою монарха.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загуменна Ю.О. Деякі безпекові питання в концепції ранньохристиянської політико-правової думки Середньовіччя. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2017. № 2. С. 216-222.
2. Duby G. France in the Middle Ages 987-1460: From Hugh Capet to Joan of Arc Reprint Edition. Trans.by J. Vale. Oxford, UK; Cambridge, USA : B. Blackwell. 1991. 320 p.
3. Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовічного Запада. Пер. с фр. под общ. ред. В.А. Бабинцева; послесл. А. Гуревича. Екатеринбург : У-Фактория, 2005. 560 с.
4. Флори Ж. Идеология меча. Предыстория рыцарства. Пер. с фр. Москва: Некрасова, Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 314 с.
5. Дюмезиль Б. Письма об общей пользе : определение и восхваление общественного блага в письмах эпохи Мерovingов. *Vox medii aevi*. 2017. Vol. 1(1). С. 71-89.
6. Пти-Дютайи Ш. Феодалная монархия во Франции и в Англии X-XIII веков. Пер. с франц. С.П. Моравского. Санкт-Петербург : Евразия, 2001. 448 с.
7. Малинин Ю. Общественно-политическая мысль позднесредневековой Франции. Франция в эпоху позднего Средневековья. Материалы научного наследия. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. 236 с.

8. Bloch M. Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre. Paris: Librairie Armand Colin, 1961, 544 p.
9. Бабинцев Е. О. Сакральная легитимация королевской власти (на примере Англии IX – первой половины XV века) : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.14 – философия религии и религиоведение. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. Москва, 2017. 147 с.
10. Польская С. А. Христианнейший король: образы власти в репрезентативных стратегиях французской монархии (IX – XV вв.). Москва ; Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2017. 496 с.
11. Аникьев И. И. Структура Каролингского общества через призму «королевского зеркала» на материалах трактатов Ионы Орлеанского. Москва : Б. м., 2011. 180 с.
12. Тейс Л. История Франции. Наследие Каролингов IX–X вв. Пер. с фр. Т. Чесноковой. Москва: «Скарabei», 1993. Т2. 272 с.
13. Ernst H. Kantorowicz The King's Two Bodies - A Study in Mediaeval Political Theology. Verlag: Princeton University Press, 1998. 568 p.
14. Калинина Е. Ю. Государство как социальный конструкт: Монография. Москва : Юрлитинформ, 2019. 200 с.
15. Ле Гофф Ж. Рождение Европы. Пер. с фр. А. Поповой. Санкт-Петербург : Александрия, 2008. 400 с.
16. Гуревич А. Категории средневековой культуры. Избранные труды. Т. 2 Средневековый мир. Москва – Санкт-Петербург : Университетская книга, 1999. 560 с.
17. Жильсон Философия в средние века: От истоков патристики до конца XIV века: Пер. с фр. 2-е изд. Москва: Культурная революция, Республика, 2010. 678 с.
18. Ле Гофф Ж. Людовик IX Святой. Пер. с фр. В.И. Матузовой; коммент. Д.Э. Харитоновича. Москва : Ладомир, 2001. 800 с.
19. Сидоров А. И. Образ Давида в каролингской политической культуре: языки власти (вторая половина VIII – IX вв.). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-davida-v-karolingskoj-politicheskoy-kulture-yazyki-vlasti-vtoraya-polovina-viii-ix-vv>.
20. Гайворонский И. Д. Образ власти в каролингской литературе VIII – IX веков: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03, Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург, 2016. 515 с.
21. Булдакова О. "Загальне наставляння" та його роль у розбудові християнської держави Карпа Великого. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2011. Вип. 106. С. 7-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2011_106_4
22. Маритен Ж. Человек и государство. Пер. с англ. Т. Лифинцевой. Москва : Идея-Пресс, 2000. 196 с.
23. Старостин Д. Н., Гайворонский И. Д. Разделы власти в королевстве франков эпохи Каролингов от Пипина III до Верденского раздела (751-843 гг.). *Вестник СПбГУ*. Сер. 2. 2014. Вып. 1. 71-81.
24. Теган Деяния императора Людовика. Пер. с лат. и коммент. А. Сидорова. Санкт-Петербург: Алетейя, 2003. 187 с.
25. Ненарокова М. Р. Средневековый путь к идеальному мироустройству (писатели эпохи Каролингов о государстве и власти). *Соловьёвские исследования* : периодический сборник научных трудов. Федер. агентство по образованию, Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования "Иван. гос. энергет. ун-т им. В.И. Ленина". 2015. Вып. 3 (47). С. 170-186.
26. Старостин Д. Н. Каролингская империя: преемственность и новаторство в контексте смены исторических парадигм. URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02540793/document>
27. Ле Жан Режин Каролингские элиты и король в середине IX века : статус и верность. Пер. с фр. А. Сидорова. *Французский ежегодник 2014* : Жизнь двора во Франции от Карла Великого до Людовика XIV. Москва : Наука, 2014. С. 27-42.
28. Федонников Н. А. Светская знать Западного королевства Франков во взглядах Хинкмара Реймского. *Лістападаўскія сустрэчы – XII* : матэрыялы Міжнар. навук. выкладчыц.-студэнц. канф. у гонар акад. М.М. Нікольскага і У.М. Перцава : да 140-годдзя з дня іх нараджэння, Мінск, 16-17 лістап. 2017 г. Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2017. С. 103-108.
29. Анри Пиренн Средневековые города Бельгии. Пер. с фр. под редакцией проф. Косминского Е. А. СПб.: Издательская группа «Евразия», 2001. 512 с.
30. Устинова А. А. IV Латеранский собор 1215 года и программа реформирования римско-католической церкви : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03. Саратовский гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского. Саратов, 2013. 25 с.

31. Кондратенко С. Е. Католицизм и государство в европейском политическом дискурсе : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.01. Санкт-Петербургский гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2013. 146 с.
32. Польская С. А. Сакральность королевской власти во Франции середины VIII-XV вв.: Церемониальный и символический аспекты проблемы : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03. Ставроп. гос. ун-т. Ставрополь, 1999. 34 с.
33. Колпаков М. Ю. История и власть во Франции в эпоху Филиппа IV Красивого. *Метаморфозы истории*. 2013. № 4. С. 182-200.
34. Польская С. А. Король и LES GENS DES ARMES перед лицом войны : Карл V и его коннетабли. *Роль личности в истории: реальность и проблемы изучения* : науч. сб. (по материалам 1-й Международной научно-практической Интернет-конференции). Минск : БГУ, 2011. С. 47-54.
35. Доронина Л. Л. Людовик XI и его представления об обязанностях государя (по «Наставлениям» дофину Карлу) : автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Саратовский гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского. Саратов, 2004. 28 с.